

'גלות וגאולה' במשנת הרמב"ן**מבוא**

- א. מהי 'הגלות'?
1. הגלות היא המצאות עם ישראל מחוץ לארץ ישראל.
  2. הגלות שלפני הכניסה לארץ ישראל.
  3. המציאות בגלות שונה ממקום למקום.
- ב. הזיקה שבין קדושת הארץ לגלות.
- ג. גורמי הגלות.
4. גורמי גלות מצרים.
  5. גורמי גלות בבל.
  6. גורמי גלות אדום (רומא) הגלות האחרונה.
- ד. קץ הגלות.
1. קץ גלות מצרים.
  2. קץ גלות בבל.
  3. קץ גלות אדום (רומא).
- ה. הגאולה.
1. הגאולה ממצרים.
  2. הגאולה מבבל.
  3. הגאולה האחרונה (מגלות אדום).
- ו. המשיח.
1. משיח בן יוסף ותפקידו.
  2. משיח בן דוד ותפקידו.
- סיכום.

מבוא

רבנו משה בן נחמן המכונה רמב"ן התייחס רבות בכתביו למצב הגלות של עם ישראל ולגאולה המיוחלת, אף הוא כתב ספר שלם בענין זה ספר הגאולה. במאמרנו נראה את דעותיו על הגלות והגאולה דרך דבריו בפירושו לתורה. ננסה להקיף את הנושא ונראה מהי הגלות, האם יש קשר בין קדושת ארץ ישראל למציאות של גלות, מהם הגורמים לגלויות, מה הביא ויביא את הקץ של הגלויות, מהם המרכיבים של הגאולה, כמה משיחים יהיו ומה תפקידו של כל אחד מהם.

א. מהי הגלות**1. הגלות המצאות עם ישראל מחוץ לארץ ישראל**

לפי רמב"ן גלות היא כל מציאות של עם ישראל מחוץ לארץ ישראל¹. כפי שעולה מפירושו לדברים (כח מב):

"ואחרי כן ישוב ויאמר זרע רב תוציא השדה וגו', ואלא התוכחות בהיותם בארץ כי כן יאמר אחריו ונסחתם מעל האדמה, שהוא הגלות".

כלומר המציאות מחוץ לארץ ישראל היא גלות, וכן עולה מהקדמתו לספר שמות: "וכשיצאו ממצרים אע"פ שיצאו מבית עבדים עדיין יחשבו גולים כי היו בארץ לא להם נבוכים במדבר".

2. הגלות שלפני הכניסה לארץ ישראל

אפילו בזמן שלפני כיבוש הארץ היתה גלות. המציאות של עם ישראל במצרים היתה גלות כפי שעולה מפירושו לבראשית (יב ז):

"אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עוון מפני פחדו פן יהרגוהו. והיה לו לבטוח בה' שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו כי יש באלוקים כוח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב עוון אשר חטא כי האלוקים ברעב יפדנו ממוות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא".

3. המציאות בגלות שונה ממקום למקום

וכמו כן עולה מפירושו כי המציאות בגלות אמורה להיות שונה ממקום למקום. כלומר במקום אחד יהיה טוב ליהודים ובאותו זמן במקום אחר יהיה רע ליהודים, כך עולה גם מפירושו לפסוק (שם לב ט) "ויאמר אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה":

"יעקב יודע שאין זרעו כולו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים, וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממוננו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפליטים. וכך אמרו אמרו בבראשית רבה: "אם יבוא עשו אל המחנה האחד והכהו" אלו אחינו שבדרום "והיה המחנה הנשאר לפליטה" אלו אחינו שבגולה גם ראו כי לדורות תרמוז זאת הפרשה"

והצרות אמורות לבוא לסירוגין כך עולה מפירושו לפסוק "ורוח תשימו בין עדר לעדר" (שם לב יז):

"אמר יעקב לפני הקב"ה, רבונו של עולם אם יהיו צרות באות על בני אל תביא אותן זו אחר זו, אלא הרווח להם מצרותיהם. עשה רמז שיהיו המסים והארנוניות שיגבו בני עשו מזרעו ברווח והפרש בין זו לזו".

¹ דב רפל (גאולה ומדינה עמוד 82) טוען שגלות תיתכן אף בתוך הארץ אך לענ"ד זו אינה כוונת הרמב"ן בויקרא (כו מא) הרמב"ן רק טוען שה' ממשיך להעניש את ישראל אף בארץ אך אין הוא קורא לכך גלות.

ב.הזיקה שבין קדושת הארץ לגלות

את הפסוק (ויקרא יח כה) "ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ", מבאר הרמב"ן כי בשל קדושתה של ארץ ישראל והיותה נחלת ה' היא אינה מקבלת עוברי עברה ומקיאה אותם מתוכה. וכך נוצרת המציאות של הגלות:

"אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, וזהו שאמר והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ... והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצוות להיותם לשמו, ולכך אמר ושמתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם ולא תקיא אתכם הארץ... והנה הארץ שהיא נחלת ה' הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ג המגלים עריות".

להבדיל משאר הארצות שאינן קדושות ולכן גם אינן מקיאות את עוברי העבירה כגון מצרים, וז"ל (שם):

"וכן שנו בספרא, ולא תקיא הארץ אתכם וגומר, ארץ ישראל אינה כשאר הארצות אינה מקיימת עוברי עבירה... והפרשה הזכיר כמעשה ארץ מצרים, שהיו גם הם עושים ככל התועבות האלה ולא תקיא אותם ארץ מצרים ולא שאר ארצות הגוים את גוייהם, אבל העניין כולו למעלת הארץ וקדושתה".

ושבעת העמים שנהגו בארץ ישראל בטומאה ובעבירות יכלו לשבת בה רק בתור פקדון ושמירה ובתור ישיבת ארעי עד אשר ינחלו את הארץ עם ישראל, כך עולה מפירושו לבראשית (י טו):

"ודע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתם, כמו שנאמר בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, אבל נתנה הקב"ה בעת הפלגה לכנען מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל, כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעובדו עד שיגדל ויזכה בנכסים וגם בעבד".

ובסופו של דבר הארץ הקיאה אותם בשל התנהגותם כפי שנאמר (ויקרא יח כד-ה):
 "אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה".

ג. גורמי הגלות

בפרק הקודם ראינו כי הגלות היא תוצאה של עשיית עברות בארץ ישראל הארץ הקדושה המיוחדת לה' בפרק זה נדון בעברות הספציפיות אשר גרמו לגלות.

1. גורמי גלות מצרים

לדעת הרמב"ן בבראשית (יב י), גלות מצרים היא תוצאה של חטאיו של אברהם אבינו שהם א. שלא בטח בה' שיציל אותו ואת אשתו מן המצרים ואמר למצרים כי שרה היא אחותו. ב. יציאתו מן הארץ מפני הרעב ובשל חטאים אלו נגזר על בניו גלות:

"ודע כי אברהם אבינו חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עוון מפני פחדו פן יהרגוהו והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו כי יש באלהים כח לעזור ולהציל, גם

יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב עון אשר חטא כי האלהים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה".

2. גורמי גלות בבל

הרמב"ן מפרט עבירות אשר גרמו לגלות בבל (ויקרא כו טז) ואלו הן: א. ע"ז ב. זלזול בשמיטה ג. גילוי עריות ד. שפיכות דמים:

"ודע והבן כי האלות האלה ירמזו לגלות ראשון כי בבית הראשון היו כל דברי הברית הזאת... והזכיר בהם במות וחמנים וגלולים כי היו עובדי ע"ג ועושים כל הרעות... ואמר בגלות אז תרצה הארץ את שבתותיה, כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה, שהיו שנות הגלות כשנים אשר בטלו השמיטות... כמו שאמרו שבית ראשון מפני מה חרב, מפני ע"ג וגילוי עריות ושפיכות דמים".

3. גורמי גלות אדום (רומא) הגלות האחרונה

באותו פסוק בויקרא (שם) דן הרמב"ן בגלות האחרונה ומסביר את הגלות בעון שנאת החינם שהיתה בימי בית שני:

"אבל הברית במשנה תורה ירמז לגלותנו זה ולגאולה שנגאל ממנו... ולא הזכיר בעבירות ההם שיעשו אשרים וחמנים ושיעבדו ע"ג כלל אבל אמר והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו וחוקותיו, אמר כי מפני שיעברו על קצת מצותיו שלא ישמרו ויעשו את כולן יענשו, שכך היה בבית שני, כמו שאמרו... בית שני שאנו בקיאים בהם שהיו עוסקין בתורה ובגמילות חסדים מפני מה חרב, מפני שנאת חינם שהיתה ביניהם".

ובכך שמלכי חשמונאי עירבו את הרומים בענייני הפנימיים בארץ:

"כי הלך אגריפס המלך בסוף בית שני לרומי ועל הליכתו שם נחרב הבית".

את הסיבה הזאת הגורמת לגלות, מזכיר הרמב"ן גם על הפסוק (בראשית לב ד) "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשיו אחיו ארצה שעיר אדום", והוא טוען שכשם שיעקב טעה וחסא בכך ששלח מלאכים לעשיו, כך הברית עם הרומאים היא טעות וחסא שהביאה גלות:

"בעבור היות נגב ארץ ישראל על ידי אדום ואביו יושב בארץ הנגב, יש לו לעבור דרך אדום... על כן פחד אולי ישמע עשו והקדים לשלוח מלאכים לארצו. וכבר תפסוהו החכמים על זה. אמרו בבראשית רבה מחזיק באזני כלב, אמר לו הקב"ה, לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב. ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום, כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים, ומהם שבאו ברומא והיא היתה סבת נפילתם בידם".

לעניות דעתי, יש קשר בין שתי הסיבות שנאת החינם שהייתה שוררת בבית שני הביאה את אגריפס לפנות לרומיים שהרי אגריפס פנה אליהם בעקבות סכסוך ושנאה בינו לבין אחיו אריסטובלוס שרבו על השליטה במדינה. שנאת החינם הגיעה עד למשפחת המלוכה והביאה חרבן.

ד. קץ הגלות

הרמב"ן מעלה בדבריו, שלש אפשרויות לקץ הגלות. א. הקץ תלוי בתשובת בני ישראל. ב. הקץ מגיע בזמן קצוב שלא תלוי בתשובתם של ישראל. ג. הקץ תלוי בתפילת בני ישראל וצערם.

אנו נראה מתי מגיע הקץ של כל גלות לפיו.

1. קץ גלות מצרים

הרמב"ן (שמות יב מב) טוען² שקץ גלות מצרים היה בעקרון צריך להיות לאחר 400 שנה, כפי שהובטח בברית בין הבתרים. אך בגלל עוונות עם ישראל נדחה הקץ לעוד 30 שנה שאז נגאלו, כי אז קיבל ה' את תפילתם וצעתם אליו, מפני הצער הגדול שלהם, ולא מפני הקץ הקבוע מראש, וגם לא מפני ששבו בתשובה³.

"ועוד אני אומר כי הפשט המחזור מן הכל הוא שנאמר כי הגזרה היתה ארבע מאות שנה מן היום ההוא כאשר הזכרנו, והשלשים שנה האלו הם תוספת עליהם בעון הדור ההוא... ומן הידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד, ובטלו גם המילה... ועל כן ארך גלותם שלשים שנה, והיה ראוי שיתארך יותר אלא שצעקו והרבה תפלה, וזה טעם ויאנחו מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם, וישמע אלהים את נאקתם... כי לא היו ראויים להגאל מפני הקץ שבא אלא שקבל צעתם ונאקתם מפני הצער הגדול שהיו בו".

2. קץ גלות בבל

לפי הרמב"ן, פרשת בחקתי מדברת על גלות בבל ולפיו הקץ של גלות בבל בא לאחר 70 שנה כמספר השנים שביטלו שמיטות. קץ זה לא היה תלוי בתשובה שלימה של ישראל⁴ אלא נגאלו בזכות זה שהקב"ה זכר ברית האבות וזכר הארץ. ואמנם הם היו צריכים רק להתודות על עונם. וז"ל (ויקרא כו טז):

"ודע והבן כי האלות האלה ירמזו לגלות ראשון... ואמר בגלות אז תרצה הארץ את שבתותיה, כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה, שהיו שנות הגלות כשנים אשר בטלו השמיטות, וכן אמר הכתוב בגלות ההוא למלאת דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאת שבעים שנה... א"כ דבר ברור שעל הגלות ההוא דבר הכתוב. והסתכל עוד בענין הגאולה ממנו שאינו מבטיח רק שיזכור ברית אבות וזכירת הארץ, לא שימחול עונם ויסלח חטאתם ויוסיף אהבתם כקדם... וגם לא אמר שישבו בתשובה שלימה לפניו, רק שיתודו עונם ועון אבותם".

² עיין מאמרו של הרב שביב (המעין יא ג עמודים 18-20) שדן בהסבר זה של הרמב"ן, וכן דב רפל (לעיל הערה 1) עמודים 89-90.

³ וכן בשמות ב כה, וגם בספר הגאולה שער שני עמוד רעז כתב הרמב"ן שנגאלו ללא זכויות.

⁴ עיין דב רפל (לעיל הערה 1) עמוד 97 שטען שהתשובה היתה תנאי הכרחי בקץ גלות בבל. אך לעני"ד לא דייק בדברי הרמב"ן. ומה שכתב הרמב"ן בדברים (ד ל) שם הכוונה שעולי בבל התודו ולא שעשו תשובה שלימה. וכן עיין בספר הגאולה (שער א פרק ו עמוד רסז) שם כותב הרמב"ן בצורה מפורשת שקץ גלות בבל לא היה תלוי בכך שיעשו תשובה שלימה.

3. קץ גלות אדום (רומא)

בדברי הרמב"ן על קץ גלות אדום ישנה סתירה⁵ מצד אחד בפירושו על שירת האזינו (דברים לב מ) עולה כי הקץ של גלות אדום לא תלוי בתשובה ובמעשיהם של ישראל אלא הקץ יגיע לאחר זמן קצוב וה' יכפר על חטאי ישראל למען שמו:

"וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח... והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה, רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל, ושהוא יתברך יעשה בנו בתוכחות חימה אבל לא ישבית זכרנו, וישוב ויתנחם ויפרע מן האויבים בחרבו הקשה והגדולה והחזקה, ויכפר על חטאינו למען שמו, אם כן השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה".

לעומת זאת, מבאורו לפרשת⁶ בחוקותי (ויקרא כו טז) עולה, שקץ גלות אדום תלוי בתשובה ובמעשיהם של ישראל:

"אבל הברית שבמשנה תורה ירמוז לגלותנו זה ולגאולה שנגאל ממנו, כי הסתכלנו תחלה שלא נרמז שם קץ וקצב ולא הבטיח בגאולה רק תלה אותם בתשובה".

את סתירה זו מסביר הרב שביב⁷ בכך שיתכן שהרמב"ן מחלק בין תחילת הגאולה לבין השלמתה. תחילת הגאולה אינה תלויה בתשובה אך השלמת הגאולה ויעודיה הסופיים לא יוכלו לבוא ללא תשובה. לעניות דעתי ניתן להסביר סתירה זאת אחרת שהרמב"ן מחלק בין זכו ללא זכו עפ"י הגמ' בסנהדרין (צח). "ר' יהושע בן לוי רמי כתיב בעתה וכתוב אחישנה זכו אחישנה לא זכו בעתה". שבזכו שעשו תשובה הגאולה תגיע ב'אחישנה' אבל כשלא זכו ולא עשו תשובה הגאולה תגיע בזמן הקבוע מראש 'בעתה' ללא תשובה.

ה. הגאולה**1. הגאולה ממצרים**

הרמב"ן⁸ בהקדמתו לספר שמות מבאר שהגאולה ממצרים כללה שלשה מרכיבים והם: 1. היציאה ממצרים 2. השראת השכינה 3. השיבה לארץ. כלומר לאחר שהיא כללה את הגאולה הפיזית ואת הגאולה הרוחנית אז היא נשלמה:

"ונתיחד ספר ואלה שמות בענין הגלות הראשון הנגזר בפירוש ובגאולה ממנו... והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו, וכשיצאו ממצרים אף על פי שיצאו מבית עבדים עדיין יחשבו גולים כי היו בארץ לא להם נבוכים במדבר, וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקדוש ברוך הוא והשרה שכינתו ביניהם אז שבו אל מעלת אבותם".

2. הגאולה מבבל

הרמב"ן בויקרא (כו טז) מסביר כי הגאולה מבבל כללה שיבה לארץ רק של חלק מעם ישראל והשהות בארץ היתה תחת הרבונות של מלכי פרס וכן כללה שיבה חלקית בתשובה שכללה רק ויודי על העוונות. ובגאולה זו לא שבה השכינה לשרות במקדש:

⁵ עמדו על סתירה זו דב רפל (שם) הערה 1, והרב שביב (שם) עמודים 20-21.

⁶ וכן בספר הגאולה שער א פרק ו עמוד רסז.

⁷ עמוד 21 במאמרו.

⁸ עיין על כך אצל חיים חנוך 'הרמב"ן כחוקר ומקובל' עמודים 113-114.

"והסתכל עוד בענין הגאולה ממנו שאינו מבטיח רק שיזכור ברית אבות ובזכירת הארץ, לא שימחול עונם ויסלח חטאתם ויוסיף אהבתם כקדם, ולא שיאסוף את נדחיהם כי היה כן בעלותם מבבל שלא שבו רק יהודה ובנימין והלויים עמהם מעט ומקצת השבטים אשר גלו לבבל ושבו בדלות בעבדות מלכי פרס, וגם לא אמר שישבו בתשובה שלימה לפניו, רק שיתודו עונם ועון אבותם, ומצינו אנשי בית שני עושים כן... וכל אלה דברים ברורים בברית הזאת שהוא באמת ירמוז לגלות הראשון והגאולה ממנו... והברית השנית שבפרשה והיה כי תבא מפי משה רמז לסילוק שכירתו לגמרי שלא היה בבית שני רק כבוד שמו שנאמר וארצה בו ואכבדה".

3. הגאולה האחרונה (מגלות אדום)

לפי הרמב"ן הגאולה האחרונה תכלול מרכיבים רבים והיא הגאולה השלמה (שם):
 "וכל אלה רמזים כאלו יזכירו בפירוש ענין גלותנו זה והגאולה בברית ההיא השנית גאולה שלמה מעולה על כלם... ואלה דברים יבטיחו בגאולה העתידה הבטחה שלמה יותר מכל חזיונות דניאל".
 גאולה שאין אחריה גלות נוספת (במדבר כד יח):

"מפלת אדום ביד המשיח תהיה, כי גלותינו היום ביד רומא לאדום תחשב, וכמו שנאמר תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך, פקד עונך בת אדום גלה על חטאתיך, כי לא יפקוד השם על אדום עד תם עונות ציון בעת שלא יוסיף להגלותם".

ואלו מרכיביה של גאולה זו:

קיבוץ גלויות - בגאולה זו ישובו כל העם לארץ ישראל:

"ויורה זה כי בגלותינו עתה תמה זכות אבות, ואין לנו הצלה מיד העמים רק בעבור שמו הגדול ית', כענין שאמר ביחזקאל וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם" (דברים לב כו).
 "והגאולה בברית ההיא השנית גאולה שלמה מעולה על כלם... והבטיח והטיבך והרבך מאבותיך, שהיא הבטחה לכל שבטי ישראל לא לששית העם" (ויקרא כו טז).

כלומר כל הדברים שיקרו בגאולה זו כולל קיבוץ הגלויות יחולו על כל העם.

נקמת ה' מאויבי ישראל - הגאולה תכלול מלחמות באויבי ישראל והשמדתם:

"הבטיח שיכרת ויכלה המגלים אותנו שנאמר ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך, והנה אויביך ושונאיך רמז לשתי האומות אשר ירדפו תמיד אחרינו" (ויקרא כו טז).

כלומר מלחמה בעשיו ובישמעאל⁹. ובמדבר (כד יז) הוא אומר שתהיה מלחמה גם במואב ובשאר האומות:

"בעבור כי כי המשיח... ימשילנו לכוכב הדורך ברקיע מקצה השמים... ואמר שהוא רואה לזמן רחוק שידרוך כוכב מקצה השמים ויקום ממנו שבט מושל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת בן אדם

⁹ בפירושו של הרב שעוועל, הוא מעיר במקום שכך פירש ב'אור הלבוש', אך בויכוח הרמב"ן מפורש שאלו הנוצרים והישמעאלים. ובדרך זו פירש דב רפל (שם) עמוד 100, שהכוונה למלחמה באיסלאם ובנצרות.

שהוא אבי כל האומות והזכיר פאתי מואב להודיע לבלק כי עמו לא יפול ביד ישראל עתה, אבל באחרית הימים לא ינצל מואב מיד השבט המושל בו".

לאחר הנצחון עליהם נושע לעולם

"כי המלחמה מן המשפחה הזאת היא הראשונה והאחרונה לישראל, כי עמלק מזרע עשו וממנו באה אלינו המלחמה בראשית הגוים, ומזרעו של עשו היה לנו הגלות והחרבן האחרון, כאשר יאמרו רבותינו שאנחנו היום בגלות אדום וכאשר ינוצח הוא ויחלש הוא ועמים רבים אשר אתו ממנה נושע לעולם, כאשר אמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה" (שמות יז ט).

בנין המקדש והשראת השכינה - הרמב"ן מפרש את הפסוק (ויקרא כו יא) "ונתתי משכני בתוכם, זה בית המקדש". ובהמשך (שם יב) הוא מסביר כי ברכות אלו יושגו בשלמות רק בגאולה האחרונה:

"ואלה הברכות בתשלומין לא תהיינה רק בהיות כל ישראל עושין רצון אביהם ובנין שמים וארץ שלם על מכונתו... ועל כן תמצא לרבותינו ז"ל שיזכירו בפסוקים האלה לעתיד לבוא".

תשובת ישראל וקיום רצון ה' - לפי הרמב"ן עם ישראל ישוב בתשובה בגאולה העתידה: "אבל הברית שבמשנה תורה ירמז לגלותנו זה ולגאולה שנגאל ממנו... ולא הבטיח בגאולה רק תלה אותה בתשובה" (שם שם טז).

כל ישראל יקיימו רצון ה':

"ואלה הברכות בתשלומין לא תהיינה רק בהיות כל ישראל עושין רצון אביהם ובנין שמים וארץ שלם על מכונתו...ועל כן תמצא לרבותינו ז"ל שיזכירו בפסוקים האלה לעתיד לבוא" (שם שם יב).

הרחבת הארץ - לאחר שכל עם ישראל יקיימו את רצון ה' יכבשו ישראל את ארצם של שלושת העמים הקיני הקנזי והקדמוני שטח שעד אז לא היה בידי ישראל:

"אבל על השלשה הנשארים התנה כי תשמור את כל המצוה לאהבה את השם וללבת בדרכיו וגו', והוא לומר שיקיימו כולם כל התורה כולה, ואין שום מצוה תלויה בכך זולתי שלוש הערים האלה... כאשר תגיע זכותך שתשמור כל המצוה לאהבה את השם אהבה שלימה קיימת לעולם, שיהיה גלוי לפניו שלא תחטא עוד לעולם אז ירחיב את גבולך ויתן לך כל העמים, והוא לימים אשר אמר, ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך, ולבב זרעך יורה על כל הימים העתידיים לבא" (דברים יט ח).

הסרת המחלות - לאחר שכל ישראל יקיימו את רצון ה' ויהיו שלמים, יסיר ה' מעם ישראל כל חולי ולא יצטרכו יותר לרופא:

"והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג ענינם בטבע כלל לא בגופם ולא בארצם לא בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך ה' לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל כמו שאמר כי אני ה' רופאך" (ויקרא כו יא).

חזרה למצב שקודם חטא אדם הראשון - הגאולה תושלם בהתעלות רוחנית ומוסרית של העולם שתחולל מהפך בנפש האדם ובנפש החיה כך שהאדם והחיות ישובו למצבם שלפני חטא אדם הראשון.

א. ביטול היצר הרע:

האדם ישוב למצבו לפני חטא האדם הראשון שבו האדם עושה בטבעו את המעשה הראוי את רצון ה' וזאת בעקבות ביטול היצר הרע וביטול הרצון האוטונומי של האדם¹⁰ רצון שנוצר בעקבות חטא אדם הראשון:

"וזהו שאמרו רבותינו והגיעו שנים. אבל לימות המשיח תהיה הבחירה בטוב להם טבע, לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל, והיא המילה הנזכרת כאן, כי החמדה והתאוה ערלה ללב ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה, וישוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו... וזהו מה שאמר הכתוב בירמיה... כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל אחרי הימים ההם נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה, וזהו בטול היצר הרע ועשות הלב בטבעו מעשהו אשר תאמר אין לי בהם חפץ, אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה. כי בימי המשיח לא יהיה באדם חפץ אבל יעשה בטבעו המעשה הראוי... כי הזכות והחובה תלויים בחפץ" (דברים ל ו).

ב. שיבת בעלי החיים לאכילת ירק:

נבואת ישעיהו (סה כה) "ואריה כבקר יאכל תבן ושעשע יונק על חור פתן" הינה כפשוטה, ובעת הגאולה ישובו בעלי החיים לטבעם הראשוני שלפני חטא אדם הראשון ויאכלו ירק. טבע שלולי חטא אדם הראשון היה נשאר במצבו הראשוני. על כן, את הפסוק (ויקרא כו ו) "והשבת חיה רעה מן הארץ" מסביר הרמב"ן:

"ועל דעת ר' שמעון שאמר משביתן שלא יזיקו, יאמר והשבת ירעת החיות מן הארץ, והוא הנכון, כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצות כאשר היה העולם מתחלתו קודם חטאו של אדם הראשון, אין חיה ורמש ממית אדם, וכמו שאמרו אין ערוד ממית אלא חטא ממית. וזה שאמר הכתוב ושעשע יונק על חור פתן... כי לא היה הטרף בחיות הרעות רק מפני חטאו של אדם כי נגזר עליו להיות טרף לשניהם והושם טרף הטבעי מהם גם לטרוף זו את זו כידוע, כי בטרפם האדם פעם אחת יוסיפו להיות רעים יותר... והנה בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם העשב לאכלה... כי הוא הטבע אשר הושם בהם לעד, ואחר כך למדו הטרף מפני החטא הממית... ועל כן אמר הכתוב על ימי הגואל היוצא מגזע ישי... ויחדל הטרף כאשר היה בטבעם מתחלה".

שלום עולמי - בגאולה העתידה השלום ישרור בעולם כולו ולא יהיו מלחמות.

"ועל כן אמר הכתוב על ימי הגואל היוצא מגזע ישי שישבו השלום בעולם... ויהיה המעשה על המשיח העתיד לבא" (שם).

לעני"ד, התפתחות העניינים בגאולה האחרונה תהיה לדעת הרמב"ן, דווקא בסדר הזה

שנכתב. בתחילה התקבצות ישראל לארץ, ולאחר מכן מלחמה באויבי ישראל, ורק לאחר שלב זה של הגאולה שהינו השלב החומרי יבוא השלב הרוחני בנין המקדש והשראת השכינה ותשובת ישראל וקיום רצון ה'. לאחר מכן יהיו זכאים ישראל לחלקים נוספים בארץ ישראל והגאולה תתפתח עד כדי תיקון חטא אדה"ר ומצב של שלמות העולם כולו

¹⁰ עיין על כך במאמרו של משה הלברטל בתוך 'תרביץ' א-ב עמודים 137-139.

ללא מחלות וללא יצר הרע, עד כדי שאפילו בעלי החיים חוזרים לטבעם קודם חטא אדה"ר לאכול ירק ושלוש עולמי שורר, ואז תהיה הגאולה העתידה "גאולה שלמה מעולה על כלם".

ו. המשיח

המשיח הינו האישיות האמורה להוביל את מהלך הגאולה על פי הנבואה וחז"ל. בדברי הרמב"ן אנו מוצאים כי אמורים להיות שני אישים כאלו א. משיח בן יוסף ב. משיח בן דוד.

1. משיח בן יוסף ותפקידו

מדברי הרמב"ן עולה כי בגאולה יהיה משיח בן יוסף ותפקידו יהיה להלחם את המלחמות נגד אויבי ישראל, בעת תחילת הגאולה:

"כי המלחמה מן המשפחה הזאת היא הראשונה והאחרונה לישראל, כי עמלק מזרע עשו, וממנו באה אלינו המלחמה בראשית הגוים, ומזרעו של עשו היה לנו הגלות והחרבן האחרון, כאשר יאמרו רבותינו שאנחנו היום בגלות אדום, וכאשר ינוצח הוא ויחלש הוא ועמים רבים אשר אתו ממנה נושא לעולם, כאשר אמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה, והנה כל אשר עשו משה ויהושע עמהם בראשונה יעשו אליהו ומשיח בן יוסף עם זרעם" (שמות יז ט).

אותו משיח שילחם הוא זה שתפקידו גם לקבץ נדחי ישראל:

"בעבור כי המשיח יקבץ נדחי ישראל מקצה הארץ, ימשילנו לכוכב הדורך ברקיע מקצה השמים... ואמר שהוא רואה לזמן רחוק שידרוך כוכב מקצה בהשמים ויקום ממנו שבט מושל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת בן אדם שהוא אבי כל האומות" (במדבר כד יז).

2. משיח בן דוד ותפקידו

הרמב"ן מדבר על משיח בן דוד צאצאם של יהודה ותמר:

"וכן תמר היתה בת אחת מן הגרים בארץ, לא בת איש כנעני ביחוסו, כי חלילה שיהיה אדוננו דוד ומשיח צדקנו שיגלה לנו במהרה מזרע כנען העבד המקולל" (בראשית לח ב).

משיח בן דוד ישלוט על כל העמים:

"ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה ולא ימשול אחד מאחיו עליו... כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל ולו חותם המלכות עד כי יבא בנו ולו יקחת כל העמים לעשות בכל רצונו, וזהו המשיח, כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות, ושילה הוא בנו אשר לו יקחת העמים" (בראשית מט ז).

בזמנו ישרור השלום בעולם כולו וישובו בעלי החיים לאכול ירק:

"ועל כן אמר הכתוב על ימי הגואל היוצא מגזע ישי שישוב השלום בעולם ויחדל הטרף כאשר היה בטבעם מתחלה" (ויקרא כו ו).

והיצר הרע יבוטל:

"וזהו בטול היצר הרע ועשות הלב בטבעו מעשהו הראוי... וזהו שאמרו רבותינו, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ, אלו

ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה. כי בימי המשיח לא יהיה באדם חפץ אבל יעשה בטבעו המעשה הראוי" (דברים ל ו).
 העולה מדברי הרמב"ן הוא, כי משיח בן יוסף ינהיג את האומה בתחילת הגאולה עת המלחמות וקבוץ הנדחים, ואילו משיח בן דוד ינהיג את האומה והעולם באחרית הגאולה, בזמן השלום והשלמות.

סיכום

במאמר זה ראינו, כי הגדרת המושג 'גלות' לדעת הרמב"ן היא, 'כל המצאות של עם ישראל מחוץ לארץ ישראל'. אמנם המציאות המעשית בגלות - שונה ממקום למקום, והצרות בגלות באות לסירוגין.
 כמו כן ראינו שהגלות היא תוצאה של עבירות הנעשות בארץ ישראל, הארץ הקדושה אשר איננה סובלת עוברי עברה ולכן מקיאה אותם מתוכה.
גלות מצרים - באה כתוצאה מחטאו של אברהם.
גלות בבל - באה כתוצאה מהחטאים: ע"ז, גילוי עריות, שפיכות דמים וזלזול בשמיטה.
גלות אדום - באה כתוצאה מחטא שנאת חינם וכתוצאה מהברית עם הרומאים.
 עוד ראינו כי הגורמים המביאים את קצם של הגלויות שונים מגלות לגלות:
גלות מצרים - הגיעה לקצה מפני הצער הגדול של עם ישראל וצעקתם אל ה'.
גלות בבל - הגיעה לקצה בזמן קצוב מראש שלא היה תלוי בתשובתם של ישראל.
גלות אדום - תגיע לקצה כשיגיע הזמן הקצוב מראש לכך ללא תלות בתשובת ישראל, אך השלמת הגאולה תלויה בתשובת ישראל.
 גם ראינו כי הגאולה האחרונה - הגאולה מגלות אדום, היא הגאולה השלמה שבה יבוטל היצר הרע ובעלי החיים יאכלו ירק ושלוש עולמי ישראל.
 וראינו כי לפי הרמב"ן את גאולה זו יובילו שני משיחים: משיח בן יוסף ולאחריו משיח בן דוד. כאשר משיח בן יוסף ינהיג את האומה בתחילת הגאולה, עת המלחמות וקבוץ הנדחים. ומשיח בן דוד ינהיג את האומה והעולם באחרית הגאולה בזמן השלום והשלמות.

